

Marta Zdanowska

Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług
Uniwersytet Szczeciński

WYKLUCZENIE FINANSOWE OSÓB POWYŻEJ 65 ROKU ŻYCIA W POLSCE

Streszczenie

Wykluczenie finansowe jest bardzo istotnym problemem nauk społecznym, natomiast osoby powyżej 65 roku życia stanowią istotną grupę społeczną, która powiększa się z roku na rok. Celem artykułu jest wskazanie przyczyn i skutków wykluczenia finansowego u osób powyżej 65 roku życia mieszkających w Polsce. Niniejszy artykuł omawia istotę wykluczenia finansowego oraz charakterystykę osób powyżej 65 roku życia koncentrując się na cechach obrazujących wysoki poziom zagrożenia owym wykluczeniem.

Summary

Financial exclusion is very essential issue of social sciences, moreover people above 65 years old are important social group, which increases annually. The aim of this article is to point causes and effects of financial exclusion among people older than 65 living in Poland. This article discusses the essence of financial exclusion as well as characteristics of people above 65 years old focusing on features showing high level of risk for such exclusion.

Wstęp

Rok 2010 był "Rokiem walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym" (ogłoszony przez Radę Unii Europejskiej i Parlament Europejski). Z ubóstwem i wykluczeniem społecznym związane jest wykluczenie finansowe, któremu poświęcony jest niniejszy artykuł. Warto zwrócić uwagę na zależności pomiędzy owymi zjawiskami,

które zostały szeroko omówione w literaturze¹⁷¹. Wykluczenie społeczne odnosi się do zjawiska marginalizacji w zakresie zatrudnienia, dochodów, udziału w sieci społecznej (rodzina, sąsiedzi, wspólnota), procesu podejmowania decyzji i odpowiedniej jakości życia. Głównym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi tego zjawiska jest bezrobocie, jako że praca i gwarancja zatrudnienia zapewniają dochód pozwalający zaspokoić podstawowe potrzeby, a jednocześnie prowadzą do integracji z resztą społeczeństwa oraz wykształcenia tożsamości społecznej. Dokonując podziału grup dotkniętych wykluczeniem społecznym według kryteriów, takich jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania, tożsamość etniczna czy status imigranta, można dostrzec, że w grę wchodzi także inne czynniki poza brakiem zatrudnienia¹⁷². Wykluczenie finansowe można określić jako niezdolność jednostek, gospodarstw domowych lub grup społecznych do korzystania z niezbędnych usług finansowych w odpowiedniej postaci. Owe zjawisko może wynikać ze słabej dostępności usług finansowych, ich ceny, marketingu lub niedostatecznej edukacji finansowej. Inną przyczyną może być samowykluczenie będące reakcją na negatywne doświadczenia lub wyobrażenia. W tym kontekście wykluczenie finansowe może leżeć u podstaw wykluczenia społecznego lub być jego pochodną, albo też stanowić zarówno jego skutek, jak i przyczynę¹⁷³.

Kryzys finansowy w Europie sprawił, iż zaczęto poświęcać więcej uwagi owej problematyce. W artykule zostanie bliżej przedstawione zagadnienie wykluczenia finansowego i charakterystyka grupy osób 65+ jako istotnie zagrożonej owym zjawiskiem.

1. Wykluczenie finansowe

W literaturze odnaleźć można wiele definicji zjawiska wykluczenia finansowego, które w ostatnim czasie zyskało ogromne zainteresowanie. Aby zrozumieć czego dotyczy zjawisko wykluczenia finansowego warto przeanalizować kilka wybranych definicji owego zjawiska:

¹⁷¹ J. Adamek, *Mikrofinanse islamskie – założenia, produkty, praktyka*, CeDeWu, Warszawa 2010, s. 11-20.

¹⁷² European Microfinance Network, *Mikrofinanse – narzędzie walki z wykluczeniem*, EMN 2007, s. 5, http://www.european-microfinance.org/data/file/emf-global_summary_pl_v4.pdf, 16.05.2013.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 5.

- wg A. Leyshon'a i N. Thrift'a¹⁷⁴: „Wykluczenie finansowe to procesy, które służą ograniczeniu dostępu do systemu finansowego określonym grupom społecznym. Dotyka ono najczęściej grupy o ograniczonych dochodach.”;
- wg L. Anderloni (podejście szerokie)¹⁷⁵: „Trudności, jakich doświadczają osoby o niskich dochodach i znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społecznej (socially disadvantaged) w korzystaniu z usług finansowych, które są im potrzebne – np. posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu o „rozsądnym” poziomie oprocentowania czy też budowanie nawet niewielkich oszczędności, z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej”;
- wg Raportu KE (2008)¹⁷⁶: „Proces, w którym obywatele doświadczają problemów w dostępie do i /lub korzystaniu z produktów i usług finansowych na głównym rynku (mainstream market), które są odpowiednie do ich potrzeb i umożliwiają im prowadzenie normalnego życia w społeczeństwie.”;
- wg K. Klimczaka¹⁷⁷: „Wykluczenie finansowe polega na trudnościach w używaniu usług finansowych, oszczędzaniu, dostępie do konta bankowego, do kredytów i przelewów”;
- wg B. Szopa i A. Szopa¹⁷⁸: „Wykluczenie finansowe oznacza stan ograniczenia lub braku zasobów finansowych, jakimi dysponują podmioty, co nie pozwala im na efektywne korzystanie z usług finansowych, bankowych, ubezpieczeniowych, doradztwa biznesowego, usług prawnych, a nawet ochrony zdrowia, edukacji, kultury, uniemożliwia aktywność polegającą na inwestowaniu na giełdzie, w fundusze inwestycyjne, czy też posiadanie konta bankowego.”.

¹⁷⁴ A. Leyshon, N. Thrift, *Geographies of financial exclusion: financial abandonment in Britain and the United States*, „Transactions of the British Geographers”, New Series, vol. 20, no. 3 (1995), s. 312-341.

¹⁷⁵ L. Anderloni, *Access to bank account and payment services*, [w:] L. Anderloni, M. D. Braga, E. M. Carluccio, *New Frontiers in Banking Services. Emerging Leeds and tailored products for untapped markets*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 2007, s. 7.

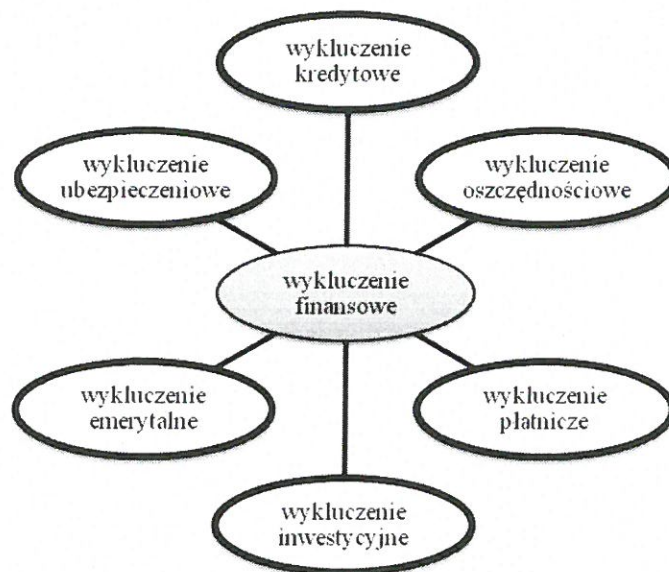
¹⁷⁶ European Commission, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, Brussels, May 2008, s. 10.

¹⁷⁷ K. Klimczak, *Czym jest wykluczenie finansowe*, <http://fortunaradzi.pl/index.php/czym-jest-wykluczenie-finansowe/>, 16.05.2013.

¹⁷⁸ B. Szopa, A. Szopa, *Wykluczenie społeczne a wykluczenie finansowe*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu ekonomicznego w Krakowie nr 11, PTE, Kraków 2011, s. 18.

Podsumowując powyższe definicje można stwierdzić, iż wykluczenie finansowe obejmuje różnego rodzaju bariery utrudniające efektywne uczestniczenie na rynku usług/produktów finansowych.

Wyróżnić można dwa poziomy zjawiska wykluczenia finansowego: poziom 1. dotyczy sytuacji, w której banki odmawiają wielu potencjalnym lub dotychczasowym klientom dostępu do swoich produktów i usług - rachunku bankowego i produktów ściśle z nim związanych; poziom 2. polega na "gorszym traktowaniu" niektórych klientów poprzez np. pobieranie wyższych opłat i prowizji od osób, którymi bank nie jest zainteresowany ze względów komercyjnych¹⁷⁹. Wykluczenie finansowe może dotyczyć wszystkich usług finansowych lub wyłącznie wybranych grup produktów/usług finansowych (patrz rys. 1.).

Rysunek 1. Obszary wykluczenia finansowego

Źródło: G. Ancyparowicz, *Skala wykluczenia finansowego*, Warszawa 2011, http://www.fss.aps.edu.pl/pliki/Wykluczenie_finansowe_w_Polsce.pdf, 16.05.2013.

¹⁷⁹http://ekonomia.opoka.org.pl/aktualnosci/analizy/2789.1,Wykluczenie_finansowe_definicja_przyczyny_skala_i_srodki_zaradcze_opracowanie.html, 16.05.2013.

Inną klasyfikacją rodzajów wykluczenia finansowego jest klasyfikacja wg E. Kempson i C. Whyley¹⁸⁰, którzy wyróżnili następujące rodzaje:

- wykluczenie ze względu na dostępność geograficzną (*geographical access*) – wiąże się z fizyczną dostępnością placówek bankowych w określonych częściach miast bądź regionach (np. na wsi); problemy z fizyczną dostępnością mogą wystąpić w przypadku zamykania przez banki placówek w mało atrakcyjnych lokalizacjach;
- wykluczenie ze względu na dostępność (*access exclusion*) – wiąże się z brakiem dostępu do usług finansowych ze względu na ustaloną przez instytucję finansową skalę podejmowanego ryzyka;
- wykluczenie ze względu na warunki (*condition exclusion*) – wynika z nieadekwatności warunków oferowanych usług do potrzeb osób korzystających z usług finansowych;
- wykluczenie ze względu na cenę (*price exclusion*) – wynika ze zbyt wysokiej ceny usług dla osób o danym poziomie dochodów;
- wykluczenie marketingowe (*marketing exclusion*) – wiąże się z brakiem zainteresowania ze strony instytucji finansowych daną grupą społeczną;
- samowykluczenie (*self-exclusion*) – wynika z faktu, że część osób sama rezygnuje z usług finansowych, wierząc, że spotka się z odmową dostępu do nich, albo nie będzie mogła sobie na nie pozwolić.

2. Charakterystyka Polaków powyżej 65 roku życia jako osób szczególnie zagrożonych wykluczeniem finansowym

Osoby powyżej 55 roku życia stanowią ok. 28% mieszkańców Polski¹⁸¹, natomiast osoby powyżej 65 roku życia 12 %. Prognozy przeprowadzone przez GUS pokazują, że ten udział w kolejnych latach będzie się sukcesywnie zwiększał.

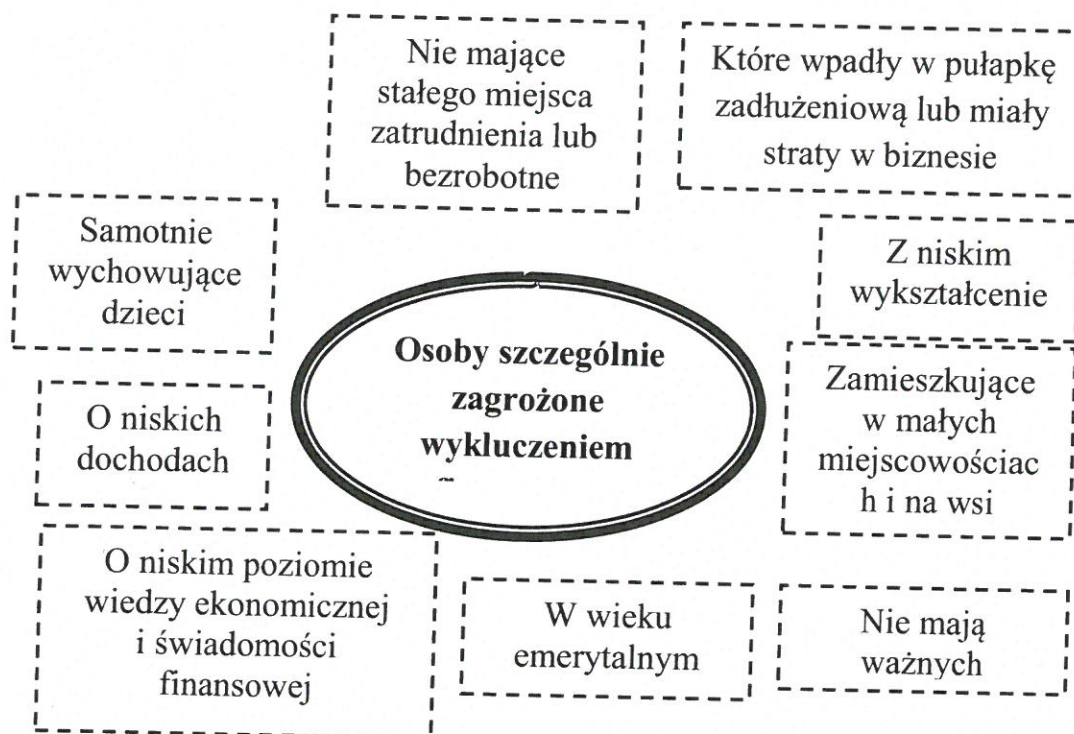
Rysunek 2. przedstawia klasyfikację osób najbardziej zagrożonych wykluczeniem finansowym. Wymienione grupy nie są grupami rozłącznymi, co oznacza, że dana osoba może znajdować się w kilku wymienionych grupach zagrożenia, co oczywiście potęguje

¹⁸⁰ Financial Services Authority, *In Or out, A literature and reasearch review*, „*Consumer Research*”, no. 3, July 2000, s. 10.

¹⁸¹ GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, tabele przeglądowe, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_14076_PLK_HTML.htm, 16.05.2013.

prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożenia. Według danych NBP najmniejszy dostęp do ROR dotyczył¹⁸²:

- osób w wieku 60 lub więcej lat (65,9%),
- osób z wykształceniem podstawowym (35,8%),
- osób mieszkające na wsi (72,2%),
- gosp. dom. o dochodzie netto do 1600 zł (63,1%).

Rysunek 2. Osoby szczególnie zagrożone wykluczeniem finansowym

Źródło: K. Klimczak, *Czym jest wykluczenie finansowe*, op. cit., 16.05.2013.

Obecnie większość osób osiąga wiek emerytalny z upływem 60 lat życia (kobiety) i 65 lat życia (mężczyźni) – jest to tzw. powszechny wiek emerytalny¹⁸³. Wydłużanie ma się rozpocząć

¹⁸²

http://www.fzz.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4054:konferencja-pokolenie-50-nowe-technologie-a-usugi-finansowe&catid=81:informacje-i-aktualnoci&Itemid=146, 16.05.2013.

¹⁸³ Zgodnie z ustawą z 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw nastąpi wydłużenie powszechnego wieku emerytalnego – docelowo do 67 lat (zarówno dla kobiet jak i dla mężczyzn. Więcej na: <http://firma.wieszjak.pl/pracownik-i->

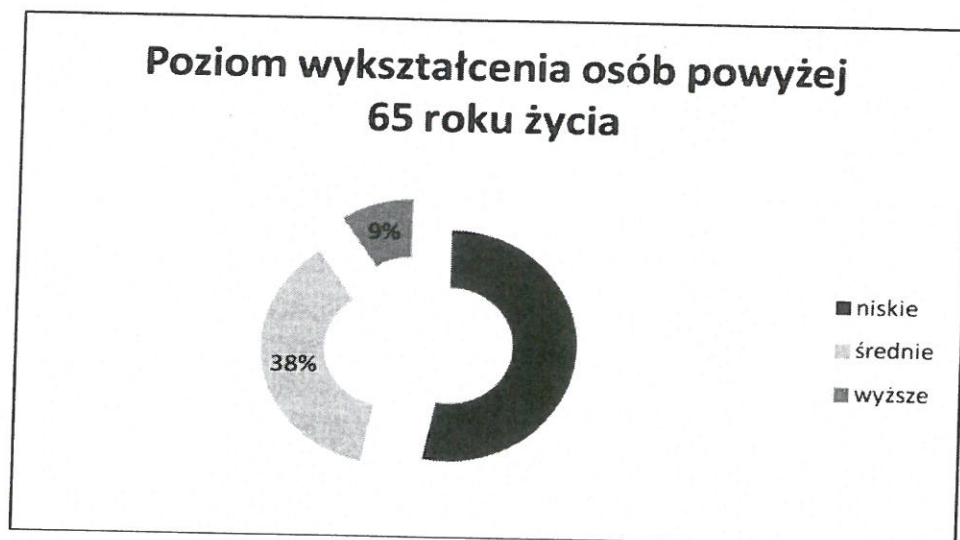
w 2013 roku. Grupa osób powyżej 65 roku życia jest zatem jedną ze szczególnie zagrożonych wykluczeniem finansowym. Osoby te niestety są narażone szczególnie ze względu na wiele innych czynników:

- 41% mieszka na wsiach (patrz rysunek 3.),
- 53% posiada niskie wykształcenie (patrz rysunek 4.),
- średnie świadczenie brutto emerytów w Polsce wynosi blisko 1,8 tys., podczas gdy średnia pensja w firmach to prawie dwa razy tyle,
- osoby powyżej 55+ charakteryzują się niskim poziomem wiedzy i świadomości finansowej (problem całej polskiej populacji) ze względu na szybkie zmiany transformacyjne oraz postęp technologii.

Rysunek 3. Miejsce zamieszkania osób powyżej 65 roku życia

Źródło: GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, tabele przeglądowe, op. cit., 16.05.2013.

Rysunek 4. Poziom wykształcenia osób powyżej 65 roku życia

Źródło: GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, tabele przeglądowe, *op. cit.*, 16.05.2013.

3. Przyczyny i skutki wykluczenia finansowego osób powyżej 55 roku życia

Przyczyny zjawiska wykluczenia finansowego leżą zarówno po stronie samych „wykluczonych”, jak i instytucji finansowych. Przyczyny społeczne, takie jak starzenie się, w połączeniu z luką techniczną, przyczyniają się do wykluczenia finansowego. Jednak wiele czynników wykluczenia wiąże się podażą i popytem: banki odmawiają otwierania w pełni funkcjonalnych rachunków rozliczeniowych pewnym grupom osób; brak dostępu, niewłaściwe projektowanie produktów, niska jakość świadczonych usług i wysokie ceny związane z rachunkami rozliczeniowymi zniechęcają do uzyskiwania dostępu i/lub korzystania z tych usług. Przekonanie, że rachunki bankowe nie są przeznaczone dla ludzi ubogich, troska o koszty czy obawa o utratę kontroli finansowej także odgrywają pewną rolę¹⁸⁴.

¹⁸⁴ *Wykluczenie finansowe – zapewnienie odpowiedniego dostępu do podstawowych usług finansowych*, Komisja Europejska, s. 2, ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4574&langId=pl, 23.05.2013.

Wśród przyczyn samowykluczenia finansowego u osób powyżej 65 roku życia można wymienić następujące¹⁸⁵:

- **wygoda** - wiele starszych osób dostaje rentę czy emeryturę do ręki od listonosza; wprowadzenie banku, jako dodatkowego ogniwa, jest dodatkowym krokiem, który muszą podjąć, żeby się posługiwać pieniędzmi. Korzystanie z banku staje się dodatkowym etapem, dodatkowym wysiłkiem, który w konsekwencji zmusza do dodatkowego korzystania z bankomatu czy też karty;
- **lęk przed nowymi technologiami** – ludzie obawiają się, że „przez maszynę” mogą na przykład utracić wszystkie pieniądze i dlatego czują lęk przed tym, że jeżeli pieniądze nie będą w szafie (lub w innym miejscu, gdzie je przechowują), to dostęp do nich będzie dużo bardziej utrudniony;
- **brak zaufania do instytucji finansowych** - osoby starsze jeżeli na przykład słyszą, że oferowane jest im konto za darmo, to znaczy, że banki coś knują, że być może grozi im bankructwo i że znikną z wszystkimi pieniędzmi;
- **kult gotówki** - ma to zdecydowanie wymiar psychologiczny. Są ludzie, którzy uwielbiają dotykać pieniędzy, którzy muszą mieć pieniądze fizyczne, którzy opowiadają z błyskiem w oczach, o tym, jak je sobie rozkładają na kupki, dotykają i to właśnie sprawia im ogromną radość. Posługiwanie się gotówką oznacza dużo większą kontrolę nad finansami niż posługiwanie się kartą.

Finansowe wykluczenie spowodowane jest też częściowo wykluczeniem cyfrowym starszych osób. Według Raportu Otwarcia Koalicji Cyfrowego Włączenia Generacji 50+ , z Internetu w Polsce korzysta tylko 18% osób z tej grupy wiekowej. W sytuacji, gdy wiele usług bankowych jest dostępnych właśnie przez Internet, tak niski poziom wykorzystywania tego medium jest ważną przyczyną pozostawania na marginesie bankowości przez osoby starsze¹⁸⁶.

W Polsce wykluczenie finansowe jest często efektem wykluczenia społecznego. Wykluczeniu finansowemu często towarzyszy bezdomność i zepchnięcie na margines życia społecznego. Bezdomni nie mają oficjalnych dochodów, adresu zamieszkania, a nawet dowodu tożsamości, co powoduje problemu w otwarciu konta osobistego czy korzystania z innych usług finansowych. W Europie

¹⁸⁵ D. Maison, *Analiza barier dotyczące korzystania z obrotu bezgotówkowego oraz wskazane działań ograniczających te bariery*, NBP, s. 33-37, http://www.nbp.pl/systemplatniczy/obrot_bezgotowkowy/analiza_barier.pdf, 23.05.2013.

¹⁸⁶ <http://www.finance.egospodarka.pl/77187,Wykluczenie-finansowe-seniorow,2,48,1.html>, 16.05.2013.

Zachodniej z reguły jest odwrotnie – tam brak dostępu do banku i usług finansowych prowadzi do poważnych kłopotów w codziennym życiu i w konsekwencji do wykluczenia społecznego¹⁸⁷.

Tabela 1. Przyczyny wykluczenia finansowego

	Typy czynników	Liczba krajów, w których zidentyfikowano tę przyczynę wykluczenia finansowego
CZYNNIKI SPOŁECZNE	Luka techniczna spowodowana zmianami demograficznymi	10/14
	Zmiany na rynku pracy	8/14
	Nierówność dochodów	8/14
	Liberalizacja rynku, poświęcanie mniejszej uwagi marginalnym segmentom rynku	6/14
	Liberalizacja rynku, zniknięcie instytucji dla osób o niskich dochodach	5/14
	Pomoc społeczna	5/14
	Zmiany społeczne - nadmierne zadłużenie	4/14
	Zasady związane z praniem brudnych pieniędzy/Kontrola tożsamości	3/14
	Polityka fiskalna	3/14
	Zmiany demograficzne - osoby młode	2/14
	Zmiany demograficzne - migranci/mniejszości	2/14
	Gotówka jest wspólna	1/14
CZYNNIKI PODAŻY	Ocena ryzyka	8/14
	Marketing	8/14
	Dostęp geograficzny	7/14
	Projekt produktu (warunki i zasady)	7/14
	Świadczenie usługi (np. Internet)	7/14
	Złożoność wyboru	7/14
	Cena	4/14

¹⁸⁷ K. Klimczak, *Czym jest wykluczenie finansowe*, op. cit., 16.05.2013.

	Typ produktu	1/14
CZYNNIKI POPYTU	Problem kosztów	8/14
	Pogląd, że to nie dla biednych / niska samoocena	8/14
	Obawa przed utratą kontroli finansowej	7/14
	Brak zaufania do usługodawców	7/14
	Wybór alternatywnych usługodawców i czynniki kulturowe	4/4
	Religia	4/14
	Sprzeciw przeciwko korzystaniu	4/14
	Złe doświadczenia z przeszłości	1/14
	Obawa przed zajęciem	1/14

Źródło: *Wykluczenie finansowe – zapewnienie...*, op. cit., 23.05.2013.

4. Podsumowanie

Zjawisko wykluczenia finansowego jest bardzo istotnym problemem społeczno-ekonomicznym. Obecnie podejmuje się działania zarówno prewencyjne, jak i naprawcze skierowane do osób zagrożonych „wykluczeniem finansowym” lub już „wykluczonych”. Działania podejmowane są zarówno przez rządy, organizacje pozarządowe (fundacje, stowarzyszenia) jak i instytucje finansowe.

Osoby w wieku powyżej 65 roku życia są liczną grupą społeczną, bardzo zróżnicowaną zarówno pod względem czynników społecznych, tj. poziom wykształcenia, świadomości finansowej i technologicznej, postaw i poglądów, jak i czynników ekonomicznych, do których zaliczyć można wysokość dochodu, źródła dochodu, wielkość majątku i struktura jego składowych. W czasach szybkiego postępu technologicznego oraz społeczeństwa informacyjnego osobom starszym jest bardzo ciężko na rynku usług finansowych, na których ten postęp jest bardzo widoczny. Bariery psychologiczne, tj. wygoda, lęk przed nowymi technologiami, brak zaufania do instytucji finansowych czy tzw. kult gotówki są głównymi przyczynami wykluczenia finansowego wśród osób powyżej 65 roku życia.

Bibliografia

1. Anderloni L., *Access to bank account and payment services*, [w:] L. Anderloni, M. D. Braga, E. M. Carluccio, *New Frontiers in Banking Services. Emerging Leeds and tailored products for untapped markets*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 2007.
2. Maison D., *Analiza barier dotyczące korzystania z obrotu bezgotówkowego oraz wskazane działań ograniczających te bariery*, NBP, http://www.nbp.pl/systemplatniczy/obrot_bezgotowkowy/analiza_barier.pdf, 23.05.2013.
3. European Commission, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, Brussels, May 2008.
4. European Microfinance Network, *Mikrofinanse – narzędzie walki z wykluczeniem*, EMN 2007, http://www.european-microfinance.org/data/file/emf-global_summary_pl_v4.pdf, 16.05.2013.
5. Financial Services Authority, *In Or out, A literature and reasearch review*, „Consumer Research”, no. 3, July 2000.
6. GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, tabele przeglądowe, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_14076_PLK_HTML.htm, 16.05.2013.
7. http://ekonomia.opoka.org.pl/aktualnosci/analizy/2789.1,Wykluczenie_finansowe_definicja_przyczyny_skala_i_srodki_zaradcze_opracowanie.html, 16.05.2013.
8. <http://firma.wieszjak.pl/pracownik-i-zus/295995,Wiek-emerytalny-w-Polsce-wydłużony-od-2013-r-kto-kiedy-przejdzie-na-emeryture.html#ixzz2TYIiVS7g>, 16.05.2013.
9. <http://www.finanse.egospodarka.pl/77187,Wykluczenie-finansowe-seniorow,2,48,1.html>, 16.05.2013.
10. http://www.fzz.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4054:konferencja-pokolenie-50-nowe-technologie-a-usugi-finansowe&catid=81:informacje-i-aktualnoci&Itemid=146, 16.05.2013.
11. Klimczak K., *Czym jest wykluczenie finansowe*, <http://fortunaradzi.pl/index.php/czym-jest-wykluczenie-finansowe/>, 16.05.2013.
12. Leyshon A., Thrift N., *Geographies of financial exlusion: financial abandonment in Britain and the United States*, „Transactions of the British Geographers”, New Series, vol. 20, no. 3 (1995).
13. Szopa B., Szopa A., *Wykluczenie społeczne a wykluczenie finansowe*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu ekonomicznego w Krakowie nr 11, PTE, Kraków 2011.

14. *Wykluczenie finansowe – zapewnienie odpowiedniego dostępu do podstawowych usług finansowych*, Komisja Europejska, ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4574&langId=pl, 23.05.2013.